

Світлана Шевченко

кандидат соціологічних наук, старший науковий співробітник
відділу соціальної психології, Інститут соціології НАН України,
01021, Київ 21, вул. Шовковична, 12,
e-mail: svetls@ukr.net, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-6369-9096>

ЗМІНИ В УКРАЇНСЬКОМУ ОСВІТНЬОМУ ПОЛІ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Статтю присвячено аналізу змін в українському освітньому полі. Сфокусовано увагу на середній освіті, зокрема розглянуто тренд зростання приватної середньої освіти. Зазначено, що в 2020-2021 навчальному році кількість учнів приватних шкіл зросла на 174,5% порівняно з 2014-2015 навчальним роком, вчителів – на 89,6%. Проаналізовано ситуацію у сфері приватної дистанційної освіти. Підкреслено роль приватних шкіл як першопрохідців у розширенні можливостей вітчизняного освітнього поля. Зазначено, що збільшення варіантів вибору в спектрі освітніх можливостей є позитивною тенденцією. Наведено дані щодо динаміки в секторі педагогічної освіти. Сформульовано припущення, що попит на дипломованих педагогів зростатиме, втім, у державних школах зберігатиметься дефіцит молодих викладачів. Проаналізовано статистику вступу до ЗВО, яка свідчить про те, що педагогічні спеціальності не завжди є вибором найкращих випускників шкіл. Наведено дані щодо розвитку вітчизняної онлайн-освіти: від індивідуальних освітніх проєктів на кшталт Youtube-каналів до державних ініціатив (Всеукраїнська школа онлайн). Акцентовано на тому, що автори приватних освітніх Youtube-каналів – це приклад агентів змін, чия завзятість не тільки підвищує зацікавленість підлітків у науці, а й надихає інших на створення освітніх проєктів, що забезпечує сприятливі умови для розвитку освітніх інновацій. Проаналізовано перебіг такої освітньої реформи, як «Нова українська школа», зокрема її зміст та реальне втілення. Наведено приклади успішного реформування та труднощі його реалізації у початковій школі; розглянуто загрози та ризики подальшого реформування, пов'язані зі зміною політичного керівництва; проаналізовано громадську думку щодо реформування середньої освіти. Сформульовано висновок про те, що політичні пертурбації та карантинні обмеження, спричинені пандемією, в умовах нестійкої інституційності призводять до того, що в Україні можливі як актуалізація прогресивних інновацій, так і гальмування змін.

Ключові слова: *освіта, агенти змін, зміни в освіті, середня освіта, приватна освіта, онлайн-освіта, «Нова українська школа».*

Постановка проблеми. Станом на останній допандемійний та докарантинний 2019-ий рік можна було говорити про певні зміни, які відбуваються в галузі освіти в Україні. Напрямок цих змін, здавалося, не суперечив загальному тренду, який був заданий Революцією Гідності та міг бути схарактеризований у таких складових, як зростання ролі громадянського суспільства (зменшення державного регулювання, активність агентів та їхня готовність створю-

вати нові проєкти), гуманізація (безпечне середовище, протидія булінгу, інклюзія, увага до емоційного стану учня тощо), євроінтеграція (рух у напрямку європейських освітніх практик). Втім, політичні пертурбації, з одного боку, та карантинні обмеження, спричинені пандемією, з іншого – вимагають відрефлексувати поточний стан та напрямок змін, що відбуваються, та їхніх агентів (тобто тих, хто ініціює та втілює інновації).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Чи існує сьогодні консенсус стосовно того, якою має бути освіта та якими мають бути напрями змін в освітній сфері? Такі різні автори, як М. Рідлі [14], Т. Вагнер та Т. Дінтерсміт [1], А. Шлейхер [22], виходячи з різних, часом протилежних, позицій, говорять про те, що освіта – це досить консервативна сфера, яка не встигає за змінами, що відбуваються в інших сферах життя сучасних суспільств; поле освіти потребує інновацій; цим інноваціям потрібно, як мінімум, не заважати.

Мета статті. Скарги на кризу в освіті стали вже традиційними, але некритичне повторення цих тез унеможливує розгляд змін, які відбуваються протягом останніх років. Тому *метою* статті є визначення напрямку змін, які мають місце в українському освітньому полі протягом останніх років, досягнень та викликів, які постають перед агентами змін, та опис можливих подальших трансформацій у цій сфері. З огляду на те, що найбільш масовою та такою, що стосується кожного, є ланка середньої освіти, сфокусуємося саме на середній освіті та змінах, які в ній відбуваються, як ініційованих державними інституціями, так і тих, що здійснюються окремими групами громадян.

Методологія дослідження. При розгляді змін у полі освіти будемо почати спиратися на схему соціальних змін П. Штомпки, представлену ним у відомій праці «Соціологія соціальних змін» [23]. Дослідник характеризує соціальні зміни за двома критеріями: 1) за наміром агентів – явні/латентні (непередбачувані); 2) за початковою точкою – знизу/згори. Сполучення цих двох критеріїв дає чотири варіанти:

1. Явні зміни зверху, наприклад реформи освіти (такі, як «Нова українська школа» (НУШ)), ініційовані та втілені урядом та іншими державними інституціями;

2. Латентні зміни зверху, що виникають через дії уряду, але результат дій є протилежний або непередбачуваний, скажімо, звільнення вчителів;

3. Явні зміни знизу – політичні реформи під тиском вулиці, активістів, наприклад підвищення заробітної плати вчителям завдяки вуличним протестам.

4. Латентні зміни знизу, що виникають завдяки людям, що живуть повсякденним життям та щодня роблять свій вибір на

користь тієї чи іншої життєвої стратегії, в тому числі в галузі освіти. Результати таких індивідуальних дій складаються в тенденції, які можуть виявлятися у більш-менш віддаленій перспективі.

Втім, схема П. Штомпки є корисною швидше як методологічна рамка, адже важливим є не стільки класифікація тих чи тих змін/процесів, скільки змістовний опис того, що відбулося у сфері освіти, що відбувається та, за можливості, окреслення подальших тенденцій. У 2019 році авторкою була зроблена спроба визначити важливі зміни в українській освіті, зокрема в ланці середньої освіти [21], в тому числі такі, як реформа «Нова українська школа» (НУШ), зростання приватного освітнього сектору, онлайн-освіта тощо. Два роки потому для соціологічного аналізу освітнього середовища в Україні варто 1) зафіксувати поточний стан цих показників, 2) описати зміни, які відбулися протягом двох останніх років, 3) окреслити подальші тенденції.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо поточний стан тих процесів в галузі середньої освіти, про які йшлося в огляді 2019 року.

Зростання приватної середньої освіти. За даними Держкомстату [5], закладів загальної середньої та професійної (професійно-технічної) освіти, заснованих на державній та комунальній власності, в Україні у 2014-2015 навчальному році¹ було 17437, у 2018-2019 навчальному році відбулося їхнє зменшення на 12,3%. За цей період число приватних закладів зросло зі 167 до 228 (на 36,5%). Ця тенденція зберігається: в 2020-2021 навчальному році кількість державних закладів становить 14519, тобто зменшилася на 16,8% порівняно з 2014-2015 навчальним роком, тоді як приватних – 354, що на 112% більше (або на 55,2% за два навчальних роки). І хоча приватні заклади все ще складають малу частку від усіх закладів (2,4%, з яких третина – у м. Києві), динаміка, безперечно, є, і тенденція, описана в 2019 році, зберігається. Збе-

1 На 2014-2015 навчальний рік Держкомстат наводить дані вже без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях, а тому зменшення кількості закладів не пов'язано із російською агресією. Значне скорочення саме за рахунок тимчасово окупованих територій відбулося в 2014-2015 навчальному році порівняно з 2013-2014 навчальним роком.

рігається також і зростання кількості учнів та вчителів приватних закладів: учнів – на 174,5% порівняно з 2014-2015 навчальним роком, вчителів – на 89,6%.

Ще одна галузь, яка стосується приватної освіти, – це репетиторство. Невідома точна кількість репетиторів та учнів, що до них звертаються, втім, тільки в столиці свої послуги пропонує більше 10 тис. репетиторів², біля 40% яких пропонує послуги з вивчення англійської мови, а приблизно кожен шостий – математики. Деякі батьки, розуміючи, що школа не дає належного рівня знань, винаймають репетиторів не тільки у випускних класах, а й протягом навчання в середній школі (карантинні обмеження також збільшили попит на репетиторів, адже не всі школи були готові до повноцінного дистанційного навчання). За даними національного опитування групи «Рейтинг» в травні 2018 року³, «більше половини (52%) тих, хто особисто або чий діти здавали ЗНО, користувалися послугами репетиторів при підготовці до оцінювання, 43% – не користувалися такими послугами» [4, с. 4]. При цьому під послугами репетиторів розуміють як послуги людей, які займаються цим легально, навчаючи та сплачуючи податки, так і «тіньових» репетиторів, які працюють вчителями в школі, а після уроків за гроші готують до іспитів своїх же учнів, при цьому часто дискримінуючи тих, чий батьки відмовились сплачувати за «додаткові» заняття. Нерідкою є ситуація, при якій діти ходять до державної школи, а в другу половину дня займаються з репетиторами, тобто отримують *приватну освіту за індивідуальним планом*. Ця ситуація потребує подальшого більш глибокого вивчення з метою прийняття зважених рішень у галузі освіти.

Період карантинних обмежень для окремих агентів у полі освіти став часом для реалізації нових можливостей. Так, для сімей, як не були певні щодо переходу на приватну дистанційну освіту, пандемія могла стати достатнім поштовхом для цього кроку. Зростання запиту на продуману

та якісну дистанційну освіту вочевидь породжує сплеск пропозиції такого формату у приватному секторі. Дистанційна освіта суттєво дешевше очної, тому для сімей, незадоволених якістю навчання в державних закладах та ціною – у приватних, приватна дистанційна освіта може стати прийнятним компромісним варіантом. Приміром, мережа інноваційних приватних шкіл Think Global, які працюють у десяти містах України, пропонує також і формат дистанційного навчання за ціною значно меншою, ніж очне (2800 грн/міс vs біля 14000 грн/міс для столичної школи).

Шляхетні наміри тих людей, які вдалися до розбудови приватних шкіл, торуючи шлях змінам в освітньому просторі, не означають автоматично успіху таких проєктів. Висока ціна на навчання перешкоджає потраплянню бажаючих до цих навчальних закладів. Водночас, платоспроможність батьків не означає автоматично високої мотивації учнів до навчання. Таким чином, приватні школи на сьогодні поки що не є гарантом якісної освіти для дитини, вони, скоріше, виконують роль першопрохідців у розширенні можливостей для всього освітнього поля. І чим більше варіантів вибору освіти буде доступно родині (державна освіта, приватна, дистанційна, домашня із репетиторами, приватна із стипендією для обдарованих дітей тощо), тим краще.

Педагогічна освіта та подальша зайнятість. У 2018 році частка студентів, прийнятих до закладів вищої освіти за напрямом «освіта, педагогіка», складала 11,1% і була другою з усіх напрямків підготовки спеціалістів. У 2020 році напрям «освіта, педагогіка» залишається на другому місці за кількістю студентів (10,4% всіх студентів, зарахованих до ЗВО), на першому місці знов «управління та адміністрування» (14,5%) [2]. Далеко не всі з тих, хто отримує диплом вчителя, йдуть працювати за спеціальністю, адже частка молодих вчителів у школах неухильно зменшувалась протягом 2014-2018 років. МОН визнає, що наявна ситуація із нестачею молодих вчителів «свідчить про незацікавленість випускників педагогічних спеціальностей до роботи у закладах загальної середньої освіти, а відтак про необхідність запровадження мотиваційних чинників для залучення молодих фахівців до педагогічної діяльності» [12, с. 136]. Мотивація, втім, пропо-

2 За даними сайту <https://kiev.repetitors.info/repetitor/> станом на 21.05.2021 р.

3 Опитування проводилося з 3-8 травня 2018 р. методом особистісного формалізованого інтерв'ю. Аудиторія: населення України віком 18 років і старше. Вибірка репрезентативна за віком, статтю і типом поселення. Вибіркова сукупність 2000 респондентів. Помилка репрезентативності дослідження не більше 2,2%.

нується виключно грошова. Таким чином, припущення про те, що напрям «освіта, педагогіка» є не покликанням або планом на подальшу роботу в державній системі освіти, залишається в силі. Водночас, диплом педагога допоможе людині влаштуватися на роботу в приватний сектор дошкільної або позашкільної освіти (садочки, курси раннього розвитку тощо), крім того, можна займатися на фрилансі репетиторством або доглядом за дитиною (няня-гувернантка). Вище було зазначено про розширення сектору приватної освіти (це також стосується дошкільної та позашкільної освіти), тобто попит на дипломованих педагогів, очевидно, зростатиме, втім, у державних школах можна прогнозувати подальший дефіцит молодих викладачів.

На сьогодні професія шкільного вчителя загалом залишається не дуже престижною, відтак педагогічні ЗВО приймають до себе не найсильніших абітурієнтів. Середній конкурсний бал (СКБ) на педагогічні спеціальності у ЗВО в 2020 році *нижче* за загальний середній бал поданих заяв (який складає 154,4) та значно нижче, ніж, наприклад, на природничі науки. СКБ на педагогічні спеціальності в 2020 році, за даними ЄДЕБО (Єдина державна електронна база з питань освіти) становив⁴: дошкільна освіта – 142,2, початкова освіта – 146,9, середня освіта – 153,3, професійна освіта – 137,6, спеціальна освіта – 145,3 балів. Для порівняння: СКБ на біологію становив – 162,8, хімію – 170,8, фізику та астрономію – 167,9, математику – 167,9 балів. Педагогічні спеціальності не завжди є вибором найкращих випускників шкіл, і поки що змін у цій сфері не видно.

Онлайн-освіта. В 2019 році головним гравцем на полі української онлайн-освіти був проєкт Прометеус (Prometheus), який з осені 2014 році надає доступ до безкоштовних онлайн-курсів. В Україні доступні й англомовні курси (типу Coursera), але саме україномовні дозволили багатьом удосконалити свої знання з різноманітних предметів без мовного бар'єру. У переліку пропозицій Prometheus є не тільки курси від українських вчених та практиків, а й адаптація всесвітньо відомих курсів від провід-

них викладачів та університетів світу. Також проєкт надає доступ до онлайн-курсів підготовки до ЗНО.

У період карантинних обмежень важливість онлайн-курсів зросла, і проєкт бурхливо розвивається, звітуючи на своєму сайті про 1,5 млн слухачів, більше 200 курсів та 800 тис. виданих сертифікатів станом на травень 2021 року. Крім того, запроваджено деякі платні курси (в таких прикладних напрямках, як ІТ, копірайтинг, управління бізнес-процесами тощо) та корпоративне навчання.

Не можна оминати такий ресурс, як Youtube-канал «Цікава наука». Як зазначено в описі, «метою каналу є покращення ситуації із науковою грамотністю серед глядачів, які бажають отримувати інформацію українською мовою»⁵. Станом на 21 травня 2021 року канал має 140 тис підписників та 202 відео. З часу реєстрації у серпні 2016 року відео на каналі проглядали більше 5,3 млн. разів. Вражаючи результати було досягнуто завдяки зусиллям вчителя фізики та астрономії з м. Рівне В. Шевчука, який хотів створити цікавий україномовний контент для популяризації природничих наук з метою допомоги школярам та всім, хто цікавиться наукою. Короткі змістовні відео в анімаційному стилі приваблюють багато учнів шкільного віку та, безперечно, є важливим внеском у розуміння ними законів природи, краще опанування природничих дисциплін та загальну зацікавленість підлітків наукою. Автор каналу – яскравий приклад агента змін, чия завзятість не тільки сприяє зацікавленості школярів, а й надихає інших на створення важливих проєктів, що загалом створює сприятливе середовище для розвитку освітніх інновацій.

Набирає популярності Youtube-канал «Клятий раціоналіст», який протягом останніх 3-х років мав 5,5 млн переглядів. Станом на травень 2021 року канал налічує 139 тис. підписників та 111 роликів з науково-популярним контентом українською мовою. Гасло каналу: «Пропаганда раціоналізму. Презумпція наукового методу», автор – А. Албул. Канал «Твоя підпільна гуманітарка» обіцяє глядачам: «На цьому каналі ви знайдете лекції, інтерв'ю та онлайн-дискусії, що в той чи інший спо-

4 За даними статистики вступу до ЗВО у 2020 р. Дані доступні за посиланням: <https://vstup2020.edbo.gov.ua/statistics/requests-by-university/?qualification=1&education-base=40>

5 Опис каналу «Цікава наука»: <https://www.youtube.com/c/cikavanauka/about>

сіб стосуються гуманітарних наук»⁶. Канал відкрито у березні 2020 року, станом на травень 2021 року він вже має 2,6 млн. переглядів, 92 тис. підписників та 91 відеоролік.

Не безкоштовний, але корисний онлайн-ресурс для школярів та вчителів створено в 2018 році під назвою «На урок», де задекларовано: «Робимо навчання цікавішим. Онлайн-школа «На Урок» створена для того, щоб кожен школяр, незалежно від місця проживання, зміг отримувати якісні знання в цікавому форматі» [На урок, 2021]. На сайті проводяться конкурси, олімпіади, курси та вебінари для школярів; вчителі мають можливість отримати зріз знань учнів за допомогою проходження останніми тестів, забезпечити участь школярів в олімпіадах та підвищувати власну кваліфікацію на вебінарах. Окремо пропонуються онлайн-курси для учнів, більшість з яких орієнтовано на шкільну програму, деякі – на знання та навички поза програмою (лідерство, мистецтво комунікацій, програмування тощо). Платформа пропонує курси за ціною від 50 грн. за годину, що дешевше за уроки з репетитором.

Пандемія та карантинні обмеження частково сприяли пошуку цифрових рішень для забезпечення доступу школярів до освіти. МОН було запропоновано рішення у вигляді «Всеукраїнської школи онлайн» (ВШО). З квітня 2020 року ВШО почала працювати у вигляді телевізійної школи, уроки для якої були терміново записані українськими вчителями, а потім транслювалися по телебаченню. В грудні 2020 року МОН та Мінцифри запустили платформу для дистанційного та змішаного навчання учнів 5-11 класів «Всеукраїнська школа онлайн». Як зазначено на сайті, «мета Всеукраїнської школи онлайн – забезпечити кожному українському учневі та вчителю рівний, вільний і безоплатний доступ до якісного навчального контенту» [13]. На платформі розміщено відеоуроки, тести та матеріали для самостійної роботи з основних предметів. До створення платформи долучилися ГС «Освіторія», Фонд «Відродження»,

ЮНІСЕФ та інші партнери. Навесні 2021 року було представлено мобільний застосунок ВШО для завантаження на смартфони.

«Нова українська школа». Амбітна реформа, розрахована на багато років, розпочалася наприкінці 2016 року, коли Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року була схвалена Урядом [15]. Пілотування реформи було запущено в тестовому режимі для початкової школи (129 шкіл по всій країні) в 2018-2019 навчальному році, а з осені 2019 року всі перші класи перейшли на новий стандарт. У 2020 році уряд затвердив новий освітній стандарт для середньої школи (5-9 класи), а в лютому 2021 року МОН затвердило Типову освітню програму до цього стандарту. Восени 2021 року розпочнеться навчання у п'ятих пілотних класах НУШ (для пілотування проекту відібрано 136 шкіл), а після року пілотування всі інші учні 5-х класів почнуть навчання за новим держстандартом базової середньої освіти з осені 2022 року.

Зміст реформи НУШ викладено в концепції [10]. Документ пройшов громадські обговорення і ухвалений рішенням Колегії МОН від 27 жовтня 2016 року. Випускник Нової Української Школи має бути, з точки зору авторів концепції, *особистістю, патриотом та інноватором*. Базисом для досягнення цієї мети є ключові *компетентності* (мовна, математична, в галузі природничих наук, екологічна, громадянська тощо) та наскрізні *вміння* (читання, уміння висловлювати свою думку, критичне мислення, творчість, ініціативність тощо). Якщо проаналізувати концепцію за допомогою контент-аналізу, то можна побачити, що найчастіше в ній йдеться про «вчителя», «школу», «учня», «дитину», «компетентності», «вміння», «розвиток», «батьків», «особистість» та «знання». рис.1.)

Восени 2019 року було проведено польовий етап комплексного моніторингового дослідження ефективності впровадження реформи НУШ⁷. До дослідження було залу-

7 Ми спираємося на результати саме цього дослідження як найбільш комплексного та такого, що дає можливість оцінити успішність реформи, порівнюючи результати учнів трьох видів шкіл. Інші відомі нам дослідження не дають змоги оцінити власне успішність впровадження. Наприклад, дослідження, проведені з жовтня 2017 р. по листопад 2020 р. (шість етапів, планується заключний, сьомий) Інститутом

6 Опис каналу «Твоя підпільна гуманітарка»: <https://www.youtube.com/c/%D0%A2%D0%B2%D0%BE%D1%8F%D0%9F%D1%96%D0%B4%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%D0%93%D1%83%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D1%96%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%BA%D0%B0/about>

чено учнів третіх класів загальноосвітніх, спеціалізованих та пілотних шкіл (всього 150 шкіл, відібраних згідно стратифікованого двоступеневого відбору за допомогою фахівців-соціологів). Дослідники аналізували виконання третьокласниками завдань, спостерігали за проведенням уроків (форми спостереження фіксували як особливості роботи вчителів, так і особливості виконання завдань дітьми), крім того, анкети заповнювалися учнями, батьками, вчителями та керівниками закладів. Таким чином, у рамках дослідження була отримана максимально повна інформація для порівняння шкіл (загальноосвітніх та спеціалізованих), в яких станом на осінь 2019 року третьокласники тільки-но почали навчання згідно нових підходів, та пілотних шкіл, в яких діти з першого класу займаються за програмою НУШ.

Серед основних висновків дослідження можна виділити такі: «У групах учнів загальноосвітніх шкіл спостерігаються нижчі показники за всіма наскрізними уміньми порівняно з групами учнів спеціалізованих та пілотних шкіл. Найбільш істотну різницю (розбіжність більше 10) у групах учнів закладів різних типів виявлено за уміньми: співпраця, прийняття рішень, розв'язання проблемних завдань, обґрунтування власної позиції, ініціативність, творчість. За всіма цими уміньми більш високі результати виявили групи учнів пілотних шкіл, найнижчі – загальноосвітніх (без урахування пілотних) шкіл. У розвитку умінь, пов'язаних із «твердими навичками» – «читанням з розумінням» та «критичним та системним мисленням», – вищі результати демонструють групи учнів спеціалізованих шкіл» [7, с. 12-13].

Що це означає для освіти? По-перше, такі висновки свідчать про те, що реформу-

вання шкільної освіти в бік її більшої гуманістичності, дитиноцентрованості та розвитку soft skills – справа не кількох років, це тривалий проєкт, який, втім, може давати деякі реальні результати вже за рік-два. По-друге, саме soft skills виявилися найбільш успішними вміннями учнів пілотних шкіл порівняно з не-пілотними, тоді як hard skills поки що більш успішно розвиваються в спеціалізованих школах (куди, ймовірно, вже потрапляють діти із високим рівнем підготовки та/

або діти з родин, в яких здобуттю освіти надається велика увага).

У висновках дослідження також зазначено про деякі структурні перешкоди впровадженню НУШ, подолати які неможливо в рамках самих тільки зусиль педагогів, як-от: наповнюваність класів (кількість учнів у класі початкової школи не може перевищувати 30 осіб згідно законодавства [6]⁸) або затримки із фінансуванням та надходженням обладнання. Поради фахівців щодо приведення наповнюваності класів у відповідність до чинного законодавства (адже завелика кількість учнів перешкоджає ефективній організації навчання) є правильними, втім, децю утопічними. Так, наприклад, у 2017-2018 навчальному році середня (!) наповнюваність 144-х перших класів Дарницького р-ну столиці за офіційними даними київської міської держадміністрації [17] становила 33 учні, а з огляду на подальшу забудову району при суттєвому відставанні необхідної освітньої інфраструктури виконання вимог чинного законодавства стає малореалістичним.

Агентами змін тут виступає команда МОН періоду 2016-2020 років, яка розпочала впровадження реформи. Також необхідно відзначити вагому роль таких громадських організацій, як ГО «Смарт освіта»,

8 Згідно ст.12 цього закону, кількість учнів у класі державного, комунального закладу освіти не може перевищувати 24. Ця норма набирає чинності з 01.09.2024 р., а до того часу наповнюваність класу не може перевищувати 30 осіб.

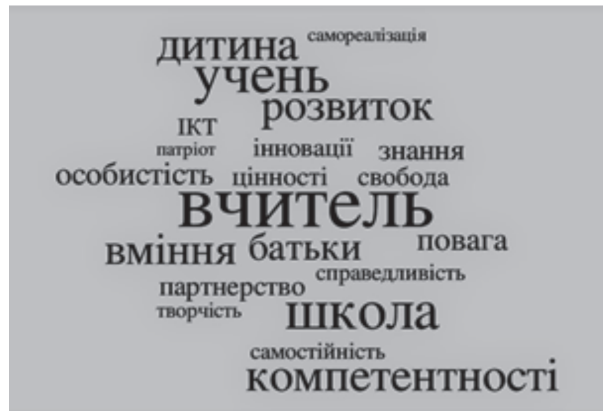

Рисунок 1. Концепція НУШ у вигляді тегів (створено авторкою за допомогою сервісу WordItOut)

яка офіційно зареєстрована у 2016 році, але працює з 2012 року, вирішивши з громадської ініціативи «Батьківський контроль». Після Революції Гідності та змін у керівництві МОН багато ініціатив громадської організації були втілені в реформі НУШ (в тому числі двоє співзасновниць стали радницями міністерки освіти і науки Л. Гриневич). До впровадження реформи долучилася низка громадських НУО («EdCampUkraine», «EdEra», фонд «Крок за кроком», «Освіторя» та інші). Крім співпраці з українськими НУО, МОН намагалися заручитися міжнародною підтримкою. Станом на середину 2020 року міністерство мало більше 30 міжнародних донорів та партнерів, які були залучені до більш ніж 70 проєктів, спрямованих на реформування освіти⁹. Після відставки Уряду в 2019 році МОН впродовж півроку очолювала Г. Новосад, яка в цілому підтримувала курс реформ, втім, починаючи з червня 2020 року, коли міністром освіти став С. Шкарлет, реформа продовжується, швидше, на словах.

Протистояння ініціаторів НУШ та теперішнього керівника МОН яскраво видно із заголовків новин, розміщених на сайті НУШ.¹⁰ Так, із 40 новин 18 мають виразно негативне забарвлення (яке в основному стосується плагіату в дисертації міністра), 19 – умовно нейтральне та тільки 3 – позитивне. Натомість офіційні новини на сайті МОН щодо НУШ в основному стосуються періоду, коли міністерство очолювала попередня команда. Так, зі 161 новини зі словом НУШ на сайті міністерства 80 новин датовано періодом каденції Л. Гриневич, 36 новин – Г. Новосад, 9 – Л. Мандзій та 36 новин – періодом перебування на посаді С. Шкарлета. Декларуючи підтримку реформи, теперішній міністр, однак, публічно наголошує, що остання має суттєві недоліки, а теперішня команда їх виправлятиме¹¹. Матеріал, який

підготовлено за підтримки МФ «Відродження» та розміщено 05 листопада 2020 року на сайті видання Liga.net [24], підсумовує наявні ризики щодо подальшого впровадження реформи, зокрема такі, як: реорганізація директоратів МОН, в рамках якої міністерство покидають експерти; неготовність до пілотного впровадження НУШ у середній школі (в тому числі непідготовленість низки документів для втілення нового стандарту базової освіти); спроби повернення до 10-річної школи; перерозподіл коштів з галузі освіти на інші тощо.

Загальноукраїнський зріз громадської думки з приводу НУШ було зафіксовано в 2019 році в щорічному моніторингу «Українське суспільство» Інституту соціології НАН України. Крім того, опитування батьків містилося у згаданому вище моніторинговому дослідженні ефективності НУШ.

У 2019 році оцінка впровадження НУШ населенням містилася у відповідях на запитання, що стосувалися оцінки змін за останні 5 років. Так, на запитання «За останні 5 років в нашій країні відбулося багато змін, які по-різному відбилися на житті кожного українця. Спробуйте оцінити, які з цих змін найбільш позитивно вплинули на життя в країні?» з переліком з 16 пунктів варіант «Реформування шкільної освіти (початок втілення програми «Нова українська школа» з першого класу)» обрали 23,3% опитаних [18, с. 432]. У наступному запитанні (про негативні зміни) з тим самим переліком пунктів варіант про початок втілення НУШ обрали 26,3%. Не виключено, втім, що це негативне ставлення викликано тим, що багато інших пунктів із запропонованого переліку є такими, до яких важко ставитись погано (наприклад отримання безвізового режиму) навіть противникам політики п'ятого Президента, яка втілювалась у 2014-2019 роках. Відтак, за потреби обирати щось із запропонованого списку як зміни, які справили негативний вплив¹², респонденти обирали шкільну реформу (тому серед тих, хто голосував за

недоліки реформи «Нова українська школа» за посиланням <https://mon.gov.ua/ua/news/sergij-shkarlet-komanda-mon-vipravlyaye-vsi-nedoliki-reformi-nova-ukrayinska-shkola>

12 Частіше, ніж НУШ, у якості негативних змін називали тільки зміни в системі охорони здоров'я (35,2%), зміни у пенсійному забезпеченні (28,1%) та відмова від закупівлі російського газу (27,5%).

9 Див. розділ «Перелік міжнародних донорів та партнерів» у документі «Перехідна книга МОН за період з вересня 2019 по червень 2020» за посиланням <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/2020/06/26/book-2020-26-06.pdf>

10 На сайті НУШ за тегом «Шкарлет» розміщено новини, де згадується міністр освіти <https://nus.org.ua/search/all/%D1%88%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%BB%D0%B5%D1%82/>. Аналіз заголовків проведено 19.05.2021 р.

11 Див. Новину на сайті МОН від 26.03.2021 р.: «Сергій Шкарлет: Команда МОН виправляє всі

В. Зеленського, негативно оцінює шкільну реформу 27,7%, серед тих, хто голосував за П. Порошенка, – 19,0%, різниця є статистично значущою на рівні 95%).

За даними Моніторингу НУШ «батьки третьокласників підтримують принципи та концепти, на які спирається реформа НУШ: дитиноцентризм, виховання на цінностях, педагогіка партнерства тощо. 94% респондентів цілком згодні з тим, що учитель має ставитися до дитини з повагою, 89% – що у кожній дитини є природні здібності та таланти... Водночас опитані підтримують і більш традиційні уявлення про навчання та роль школи: 75% з них вважають, що дитина має попросити дозволу в учителя, щоб вийти в туалет під час уроку, 50% – що основне завдання школи – дати дитині конкретні знання про факти та поняття, 41% – що дитина не повинна ставити під сумнів те, що говорить учитель» [7, с. 30]. Такі суперечливі уявлення свідчать про те, що ймовірним є як підтримка, так і відторгнення реформи з боку батьків (залежно від пропагандистських зусиль влади). Загалом готовність батьків сприймати такі нововведення, як відсутність оцінок у початковій школі, ігрову діяльність та такі принципи НУШ, як педагогіка партнерства та повага до дитини, потребує подальшого уважного вивчення.

Говорячи про цей напрям реформування, потрібно відзначити, що, якщо в 2019 році проєкт привертав увагу як медіа, так і пересічних громадян, то в 2020-2021 роках пандемія та карантинні обмеження, через які школярі змушені були вчитися вдома, посунули НУШ у списку актуальних проблем. Це означає, що впровадження реформи зіткнеться із додатковими ризиками: в умовах пандемії та карантинних обмежень любіювати принципи дитиноцентризму будуть лише поодинокі агенти.

Висновки. Виявлені в результаті проведеного аналізу тенденції, такі як постійне зростання кількості приватних закладів середньої освіти, високий попит на репетиторські послуги, зростання запиту на якісну дистанційну освіту свідчать про розширення приватного сектору середньої освіти. Разом з тим, приватні школи сьо-

годні є не стільки гарантом якісної освіти, скільки агентом у розширенні можливостей для всього освітнього поля. А оскільки зростання віяла доступних можливостей при виборі освіти є позитивною тенденцією, можна говорити про прогресивну роль приватної середньої освіти. До прогресивних агентів змін можна віднести і гравців у секторі онлайн-освіти (від одинаків-авторів освітніх Youtube-каналів до команди проєкту Прометеус (Prometheus) із 1,5 млн. слухачів курсів). Карантинні обмеження змусили долучитися до розробки інновацій у цьому секторі й державні інститути (платформа та мобільний застосунок «Всеукраїнська школа онлайн»).

З іншого боку, аналіз даних щодо вступу абітурієнтів до ЗВО свідчить про те, що педагогічні спеціальності не є вибором найкращих випускників шкіл, що в майбутньому посилюватиме проблеми в освіті та гальмуватиме необхідні зміни, адже без добре підготованих та вмотивованих вчителів важко впроваджувати необхідні реформи.

Амбіційна реформа «Нова українська школа», яка була в пілотному режимі запроваджена в 2018 році, станом на 2021 рік зіткнулася із певними складнощами, зумовленими зміною очільників міністерства освіти, несформованістю громадської думки щодо цієї реформи та несприятливим впливом пандемії та карантинних обмежень (втім, негативного впливу пандемії зазнали школярі майже по всьому світу). Можна прогнозувати, що подальше впровадження реформи (у 5-9 класах, а не тільки у початковій школі) в Україні зіткнеться із додатковими ризиками, а отже, відстоювати закладені в концепцію НУШ принципи дитиноцентризму будуть не державні інститути, а лише поодинокі агенти.

Таким чином, здійснений нами аналіз засвідчив, що, у вітчизняному полі освіти (зокрема в галузі середньої освіти) відбувається багато різноспрямованих процесів та діє багато різних агентів, що в умовах нестійкої інституційності та політичної нестабільності дає можливості як для впровадження прогресивних інновацій, так і до їхнього гальмування.

Отримано 26.05.2021

Список літератури

1. Вагнер, Т., & Дінтерсміт, Т. Мистецтво навчати. Як підготувати дитину до реального життя / пер. з англ. Надія Борис. Київ: Наш формат. 2017. 312 с.
2. Вища та фахова передвища освіта в Україні у 2020 році. Статистична інформація. Державна служба статистики України. Київ, 2021. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/osv/vush_osv/vfro_Ukr_20.xls (Останнє звернення: 30.11.2021).
3. Гуменюк В. В. Агентність: множинність визначення та операціоналізація в контексті шкільної освіти // Наукові записки НаУКМА. Соціологія. 2020. Том 3. с. 27-36.
4. Динаміка ставлення українців до ЗНО. Результати національного опитування. URL: http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_zno_052018.pdf (Останнє звернення 25.05.2021)
5. Загальна середня та професійна (професійно-технічна) освіта в Україні у 2020 році. Статистична інформація. Державна служба статистики України. Київ, 2021. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/osv/osv_rik/zcpho_Ukr_2020.xls (Останнє звернення: 30.11.2021)
6. Закон України «Про повну загальну середню освіту» (2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#n183> (Останнє звернення 30.11.2021).
7. Моніторинг НУШ. Результати та рекомендації. Перший етап, 2019-2020 рр. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/nova-ukrainska-shkola/2021/Monitorynh/Monitorynh_vprovadzhennya_reformy_NUSH_rezultaty_ta_rekomendatsiyi_26_02.pdf (Останнє звернення 25.05.2021)
8. На урок. Веб-сайт naurok.ua. URL: <https://naurok.ua/> (Останнє звернення 30.11.2021)
9. Нечитайло І. С. Якісні зміни в освіті як підґрунтя соціальних змін: деякі революційні «сценарії» // Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. 2016. №10. С. 236-245.
10. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої освіти. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (Останнє звернення 25.05.2021)
11. Оксамитна С. М., Хоменко Л. В. Освітня нерівність в українському суспільстві: соціальні детермінанти освітніх переходів // Наукові записки НаУКМА. Соціологічні науки. 2017. Том 196. С. 13-18.
12. Освітня реформа: результати та перспективи // Інформаційно-аналітичний збірник. Київ, 2019. 227 с.
13. Про проєкт «Всеукраїнська школа онлайн». 2021. URL: <https://lms.e-school.net.ua/about> (Останнє звернення 30.11.2021).
14. Рідлі М. Еволюція всього / пер. з англ. М. Солдаткіної. Київ: КМ-БУКС, 2019. 336 с.
15. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 988-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80#Text> (Останнє звернення 30.11.2021).
16. Сокурянська Л. Г. Реформування вітчизняної вищої школи в оцінках учасників освітнього процесу // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». 2016. Вип. 36. С. 108-113.
17. Статистичні характеристики закладів загальної середньої освіти міста Києва (2017-2018 навчальний рік). (2018). Департамент освіти і науки, молоді та спорту виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації), Освітня агенція міста Києва. URL: <https://don.kyivcity.gov.ua/files/2018/4/19/124.pdf> (Останнє звернення 30.11.2021).
18. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Випуск 6 (20) / під ред. д. екон. н. В. М. Ворони та д. соціол. н. М. О. Шульги. Київ: Інститут соціології НАН України, 2019. 517 с.
19. Чепак В. Університет як соціальна організація: трансформації в умовах глобалізації // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». 2013. 1045. С. 181-185.
20. Черниш Н., Приходько Т. Що думають студенти про українську вищу освіту в умовах пандемії COVID-19 // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». 2020. Випуск 45. С. 77-85. DOI: 10.26565/2227-6521-2020-45-08
21. Шевченко С. Агенти змін у полі освіти: український вимір. // Соціальні виміри суспільства: Збірник наукових праць. Випуск 11(22). К., Інститут соціології НАН України, 2019. с. 148-157.
22. Шлейхер А. Найкращий клас у світі: як створити освітню систему 21-го століття / переклала з англ. Ганна Лелів. Львів: Літопис, 2018. 296 с.
23. Штомпка П. Социология социальных изменений / пер. с англ.; под ред. В. А. Ядова. М.: Аспект Пресс, 1996. 416 с.
24. Якою буде освіта наших дітей, або Що загрожує реформі Нової української школи (2020). URL: <https://life.liga.net/poyasnennya/article/kakim-budet-obrazovanie-nashih-detey-ili-cho-ugrozaet-reforme-novoy-ukrainskoy-shkoly> (Останнє звернення 30.11.2021).

Светлана Шевченко

кандидат социологических наук, старший научный сотрудник отдела социальной психологии, Института социологии НАН Украины,
01021, Киев 21, ул. Шовковична, 12,
e-mail: svetls@ukr.net, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-6369-9096>

ИЗМЕНЕНИЯ В УКРАИНСКОМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПОЛЕ В УСЛОВИЯХ СОЦИАЛЬНОЙ НЕОПРЕДЕЛЁННОСТИ

Статья посвящена анализу изменений в украинском образовательном поле. Сфокусировано внимание на среднем образовании, в частности рассмотрен тренд роста частного среднего образования. Отмечено, что в 2020-2021 учебном году число учащихся частных школ выросло на 174,5% по сравнению с 2014-2015 учебным годом, учителей – на 89,6%. Проанализирована ситуация в сфере частного дистанционного образования. Подчеркнута роль частных школ как первопроходцев в расширении возможностей отечественного образовательного поля, в частности, что расширение вариантов выбора в спектре образовательных возможностей является положительной тенденцией. Приводятся данные относительно динамики в секторе педагогического образования. Сформулированы предположения, что спрос на дипломированных педагогов будет расти, хотя в государственных школах будет сохраняться дефицит молодых преподавателей. Проанализирована статистика поступления в вузы, свидетельствующая о том, что педагогические специальности не всегда являются выбором лучших выпускников школ. Приведены данные о развитии отечественного онлайн-образования: от индивидуальных образовательных проектов вроде Youtube-каналов до государственных инициатив (Всеукраинская школа онлайн). Акцентируется внимание на том, что авторы частных образовательных Youtube-каналов – это пример агентов изменений, чья деятельность не только повышает заинтересованность подростков в науке, но и вдохновляет других на создание образовательных проектов, что обеспечивает благоприятные условия для развития инноваций. Проанализирован ход такой образовательной реформы, как «Новая украинская школа», в частности ее содержание и реальное воплощение. Приведены примеры успешного реформирования и трудностей ее реализации в начальной школе; рассмотрены угрозы и риски дальнейшего реформирования, связанные с изменением политического руководства; осуществлен анализ общественного мнения относительно данной реформы среднего образования. Сформулирован вывод о том, что политические пертурбации и карантинные ограничения, вызванные пандемией, в условиях неустойчивой институциональности приводят к тому, что в Украине возможны как актуализация прогрессивных инноваций, так и торможение изменений.

Ключевые слова: *образование, агенты изменений, изменения в образовании, среднее образование, частное образование, онлайн-образование, «Новая украинская Школа».*

Svitlana Shevchenko

Candidate of Sociological Sciences (Ph. D.), Senior Research Officer (Department of the Social Psychology), Institute of sociology, National Academy of Sciences of Ukraine, 01021, Kyiv, Shovkovychna str., 12, e-mail: svetls@ukr.net, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-6369-9096>

CHANGES IN THE UKRAINIAN EDUCATIONAL FIELD IN THE CONDITIONS OF SOCIAL UNCERTAINTY

The article is devoted to the consideration of changes and tendencies in the Ukrainian educational field. The focus is on secondary education, in particular, the growing trend of private secondary education. It is noted that in 2020-2021 academic year the number of students in private schools increased by 174,5% compared to 2014-2015 academic year, teachers – by 89,6%. The situation in the field of private distance education is analyzed. The role of private schools is emphasized, which today play the role of pioneers in expanding opportunities for the entire educational field. It is noted that the growth of options in the range of educational opportunities is a positive trend. Data on the dynamics in the sector of pedagogical education are given. It has been suggested that the demand for certified teachers will increase, however, there will be a shortage of young teachers in public schools. The statistics of admission to higher education institutions are analyzed, which show that pedagogical specialties are not always the choice of the best school graduates. Growth in the field of online education is considered – from individual educational projects such as Youtube channels to government initiatives (All-Ukrainian online school). It is emphasized that the authors of private educational Youtube channels are an example of agents of change, whose perseverance not only increases adolescents' interest in science, but

also inspires others to create educational projects, which creates a favorable environment for the development of educational innovations. The course of an important educational reform – «New Ukrainian School», in particular its content and actual implementation is analyzed. Examples of successful reform and difficulties of its implementation in primary school are given; considered threats to further reform due to a change in political leadership; public opinion on secondary education reform is analyzed. It is concluded that the political perturbations and quarantine restrictions caused by the pandemic, in the conditions of unstable institutionality, lead to the fact that in Ukraine both progressive innovations and inhibition of changes are possible.

Keywords: education, agents of changes, changes in the education, secondary education, private education, online-education, «New Ukrainian School».

References

1. Wagner, T., Dintersmith, T. (2017) The art of teaching. How to prepare a child for real life Kyiv: Nash Format [in Ukrainian]
2. Higher and professional higher education in Ukraine in 2020. Statistical information. (2021). State Statistics Service of Ukraine. Kyiv. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/osv/vush_osv/vfpo_Ukr_20.xls (Accessed: 30.11.2021) [in Ukrainian].
3. Humeniuk, V. (2020) 'Agency: the plurality of definitions and operationalisation in the context of school education', NaUKMA Research Papers. Sociology, 3, pp.27-36. [in Ukrainian]
4. Dynamics of Ukrainians' attitude to external evaluation. The results of the national survey. [online]. Available at: http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_zno_052018.pdf (Accessed: 25.05.2021) [in Ukrainian].
5. General secondary and professional (vocational) education in Ukraine in 2020. Statistical information. (2021). State Statistics Service of Ukraine. Kyiv. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/osv/osv_rik/zcpho_Ukr_2020.xls (Accessed: 30.11.2021) [in Ukrainian].
6. Law of Ukraine «On Complete General Secondary Education» (2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#n183> (Accessed: 30.11.2021) [in Ukrainian].
7. NUS monitoring. Results and recommendations. The first stage, 2019-2020 [online]. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/nova-ukrainska-shkola/2021/Monitoring/Monitoringh_vprovadzhennya_reformy_NUSH_rezultaty_ta_rekomendatsiyi_26_02.pdf (Accessed: 25.05.2021) [in Ukrainian].
8. To the lesson (2021). Web-site naurok.ua. URL: <https://naurok.ua/> (Accessed 30.11.2021) [in Ukrainian].
9. Nechytailo, I. (2016) 'Qualitative changes in education as a subject of social changes: some revolutionary «scenarios»' Visnyk of the Lviv University. Series Sociology, 10, pp. 242–251 [in Ukrainian].
10. New Ukrainian school. Conceptual principles of secondary education reform [online]. Available at: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (Accessed: 25.05.2021) [in Ukrainian].
11. Oksamytna, S., Khomenko, L. (2017) 'Educational inequality in Ukrainian society: social determinants of educational transitions', NaUKMA Research Papers. Sociology sciences, 196, pp.13-18 [in Ukrainian]
12. Educational reform: results and prospects. Information-analytical collection (2019), Kyiv [in Ukrainian]
13. About «All-Ukrainian school online». (2021). URL: <https://lms.e-school.net.ua/about> (Accessed 30.11.2021) [in Ukrainian].
14. Ridley, M. (2019) The Evolution of Everything, Kyiv: KM Books [in Ukrainian]
15. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 14, 2016 № 988-r (2016) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80#Text> (Accessed 30.11.2021) [in Ukrainian].
16. Sokurianska, L. (2016). Evaluation of National Higher School Reform by the Participants of Educational Process. Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Sociological Studies of Contemporary Society: Methodology, Theory, Methods» 36, 108-113 [in Ukrainian]
17. Statistical characteristics of general secondary education institutions of the city of Kyiv (2017-2018 academic year). (2018). Department of Education and Science, Youth and Sports of the Kyiv City State Administration, Kyiv Educational Agency. URL: <https://don.kyivcity.gov.ua/files/2018/4/19/124.pdf> (Accessed 30.11.2021) [in Ukrainian].
18. Vorona, V. and Shulha, M. (eds.) (2019) Ukrainian society: monitoring of social changes, 6 (20), Kyiv: Institute of Sociology. [in Ukrainian]
19. Chepak, V. (2013). University as a Social Organization: the Transformation in a Globalizing. Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Sociological Studies of Contemporary Society: Methodology, Theory, Methods», 1045, pp. 181-185 [in Ukrainian]
20. Chernysh, N., & Prykhodko, T. (2020). What do Students Think about Ukrainian Higher Education in the Conditions of the COVID-19 Pandemic. Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Sociological Studies of Contemporary Society: Methodology, Theory, Methods», 45, pp. 77-85 DOI: 10.26565/2227-6521-2020-45-08 [in Ukrainian]
21. Shevchenko, S. (2019) Agents of change in the field of education: the Ukrainian dimension. Social dimensions of society: Collection of scientific works. Issue 11 (22). Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, pp. 148-157 [in Ukrainian].
22. Schleicher, A. (2018) The best class in the world: how to create a 21st century education system, Lviv: Litopys [in Ukrainian]
23. Sztompka, P. (1996) The Sociology of Social Change. Moscow: Aspect Press [In Russian]
24. What will be the education of our children, or What threatens the reform of the New Ukrainian school (2020). URL: <https://life.liga.net/poyasnennya/article/kakim-budet-obrazovanie-nashih-detey-ili-chto-ugrojaet-reforme-novoy-ukrainskoy-shkoly> (Accessed 30.11.2021) [in Ukrainian].